

необхідність практично-дієвого відношення філософії до дійсності. Теорію такої практичної або критичної філософії розробляли молодогегельянці, які прагнули модифікувати Гегеля в дусі Фіхте і кантівської повинності. Маркса приваблює в молодогегельянцях ідея активного дієвого відношення філософії до дійсності, але не спосіб його реалізації у формі повинності. Марксова реконструкція проблеми самосвідомості у Епікура з її абстрактним діянням, не здатним нічого змінити в дійсності, подібна на концепцію самосвідомості Бауера. Саме тому своєю критикою Епікура Маркс виступив проти поглядів Б. Бауера і молодогегельянців, яких в дисертації він називає «ліберальною партією». Маркс вважав, що для реформування Пруссії необхідно одночасно долати релігійне і політичне відчуження людини. У докторській дисертації суб'єктом релігійного відчуження є розколота на одиничне і всезагальне самосвідомість. Оскільки цей розкол – необхідна стадія в розвитку духу, то «зняття» релігійного відчуження – чисто логічний акт. У цьому пункті погляди Маркса відрізняються від молодогегельянських. За Марксом релігія – одна із форм розвитку духу. У Б. Бауера немає іншої філософії, крім «знятої теології», а для Руге політика лише аналог релігії. До того ж, на відміну від чисто логічного пояснення природи релігійного відчуження у Б. Бауера, Маркс прагне вийти за межі логічного. Аналізуючи критику онтологічного доведення буття Бога Кантом і Гегелем, Маркс акцентує увагу на соціальній обумовленості відчуженого образу самосвідомості. Аналіз у дисертації релігійного відчуження у зв'язку із загальнофілософським розумінням відчуження переходить в наступних статтях і творах Маркса в аналіз політичного і економічного відчуження, але вже з інших філософських позицій.

Оксана Чурсінова

Національний університет “Львівська політехніка”

ФЕНОМЕН ТЕХНІКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ ХХ ст.

© Чурсінова О., 2009

Філософський дискурс щодо техніки передбачає осмислення проблеми техніки як продукту людської цивілізації у всесвітньоісторичному масштабі. Саме у цьому руслі розвивалися погляди на техніку і технічний прогрес О. Шпенглера, Л. Мамфорда, Д. Ясперса, М. Гайдеггера, Р. Маркузе, Е. Блоха та інших мислителів ХХ ст. Загострення проблем, пов'язаних з технікою, відбувається в історичній ситуації початку століття: це військова конкуренція, колоніальна експансія, руйнування природи, соціальні лиха, безробіття. Відбувається криза західної культури. Одним з перших і найбільш глибоких мислителів ХХ ст., які аналізували феномен техніки, був Освальд Шпенглер. В осмисленні наслідків глобальної технізації життя він значно випереджав сучасників. У його роботі "Людина і техніка" узагальнені тенденції, більшість з яких створює безпосередню загрозу життю людства. Шпенглер чи не перший осягнув планетарний масштаб пов'язаних з технікою проблем. Звертаючись до витоків техніки, він вбачав у ній не знаряддя чи засіб, а тенденцію життя. Мислитель прагне виявити як антропологічні, так і метафізичні підстави технічної діяльності людини. Міркування позитивістів, що сповідують віру в прогрес і вважають техніку лише засобом, який належить "поставити на службу" суспільству, Шпенглер розцінює як абсолютне нерозуміння її суті. Поставивши за мету визначити роль техніки в історії, Шпенглер не міг оминати тему єдиного антропо-соціогенезу. Водночас ідея неповторності культур, розвинута у «Занепаді Європи», робила Шпенглера особливо уважним до людської особистості. Мислитель пильно вдивляється в історично особливе в культурі Західної Європи, що яскраво позначилося і в роботі "Людина і техніка". За Шпенглером, відмінними ознаками західноєвропейської техніки ще з часів готики є прагнення не

тільки використовувати природу як матеріал, сировину, але й поставити собі на службу її енергію, що виявилось вже в мріях середньовічних ченців про *perpetuum mobile*.

Сучасну епоху Шпенглер розцінює як наближення "часу останніх катастроф". Органічне стає жертвою експансії організації, штучний світ витісняє і отрує світ природний. Філософ переконаний, що західний світ знищить ним же розв'язана гонка озброєнь: військовий крах "американо-західноєвропейської техніки" значно ближчий, ніж екологічна криза у її незворотності. У трактуванні походження техніки Шпенглер абсолютизує біологічний момент, привносячи у свої міркування містико-вольовий відтінок. Людина постає як "хижак-винахідник", а техніка – як тактика усього живого. Історія людства – це насильство "природженого хижака" над іншим, над масою, над природою. Багато що в його інтерпретації техніки можна кваліфікувати як ціннісний підхід, а ствердження "трансцендентного", духовного характеру мети, що не містить в собі нічого прагматичного, "необхідного для життя", є характеристикою самої технічної діяльності як самозреченого подвижництва Духа.

Американський соціолог і філософ, історик культури Люїс Мамфорд у середині 30-х років ХХ ст. опублікував фундаментальне дослідження "Техніка і цивілізація". У ньому знайшли вираз гуманістичні ідеї та ідеали вченого: в ці роки він вірив у їх реалізацію у близькому майбутньому завдяки радикальному оновленню спрямування технічного прогресу. На цей шлях, вважав Мамфорд, суспільство штовхають самі досягнення науково-технічної революції.

Мислитель був переконаний, що в нинішній ситуації, коли суспільство "вперлося в безвихідь машинізму", можна покладати великі надії на саморефлексію науки і внаслідок цього на повернення усього соціально-культурного комплексу до людини.

Поняття "машина" у Мамфорда об'єднує і засоби праці, і організацію виробництва в умовах капіталістичної індустрії, і технічні пристрої загалом. Проте, акцентуючи увагу насамперед на ролі ідеологічних, психологічних, етичних чинників, Мамфорд при цьому приділяє достатньо уваги закономірностям розвитку техніки, пов'язаним з потребами виробництва. Він дотримується ідеї нейтральності техніки. Надії на "поворот до людини" в неотехнічну еру він пов'язує з лідерством біологічних наук, яке утвердилося після довгого панування фізики, механіки, математики з новим "інтересом техніки до людини", до її фізіології, анатомії (підтвердженням чого є великі відкриття: електроцентральної, автомобіль і літак, телеграф і кінематограф). Важливих змін він чекав від повного переходу господарювання на нову енергетичну базу, відмови від хаотичної індустріальної цивілізації. Та все ж Мамфорд змушений констатувати, що поки існуюча науково-технічна потужність використовується суспільством лише для відтворення феноменів, які виникли під егідою капіталістичних і мілітаристських структур: технічні засоби, що містять величезний гуманістичний потенціал, продовжують слугувати колишнім нелюдським цілям.

Починаючи з 1930-х років все більше поширюється філософія екзистенціалізму. "Технічна цивілізація" (предмет систематичного історичного дослідження в працях О. Шпенглера і Л. Мамфорда) розглядається зсередини, у повсякденному, буденному зіткненні з нею окремої людини. Від імені індивіда, розгубленого, самотнього екзистенціалізм звинувачує сучасне суспільство, в якому соціальне буття характеризується затехнізованістю усіх сфер людських відносин. Суспільство, його техно-бюрократичні структури зображаються такими, що діють автономно, є всемогутніми.

Представник екзистенціалізму, Карл Ясперс, відводить у своїх працях багато місця проблемам техніки. Погляди Ясперса на техніку, її функції і перспективи, на подвійну роль, яку вона здатна зіграти в суспільстві, досить традиційні для ліберально-гуманістичної думки. Загальна гуманістична орієнтація на розум, ствердження принципової можливості управління технічними засобами виступають у Ясперса на фоні трагізму загальної картини світу і глибоко песимістичних оцінок сучасних процесів. Загалом філософія Ясперса свідчить, що критика екзистенціалізмом духовної ситуації сучасного західного суспільства та соціокультурна діагностика значно вагоміші ніж те, що представниками цієї філософії написано власне про техніку. На прикладі багатьох робіт К. Ясперса ("Духовна ситуація епохи", 1931; "Про витoki і мету історії", 1949; "Атомна бомба і

майбутнє людини", 1958 та ін.) можна переконатися, що феномен техніки привертає увагу філософа не сам по собі. Головне в цих творах – критика "буття-у-масі", організації, апараті механічного, знеособленого характеру індивідуального існування і праці. Виникнення техніки і знеособлення "мас", за Ясперсом, взаємообумовлені.

Онтологічне обґрунтування суті техніки М. Гайдеггером, безумовно, одне з найвпливовіших у сучасній філософії. Він зайняв особливу позицію по відношенню до традиції європейського культу критицизму, зробивши техніку, її суть і специфіку, а також особливості технічної діяльності в різні історичні епохи предметом позитивного філософського аналізу.

Гайдеггер – принциповий супротивник поширеної "інструментально-антропологічної" інтерпретації техніки. Техніка, на його погляд, це щось більше, ніж тільки засіб практичної діяльності людини, технологія; вона – одна з форм з'явлення істини. У цьому питанні попередником М. Гайдеггера був філософ-неотоміст Ф. Дессауер, який розглядав техніку як реалізацію людиною попередньо існуючої божественної ідеї, але реалізацію активну, особистісну, з яскраво підкресленим моментом творчості. У Гайдеггера, проте, момент індивідуального у логіці реалізації технічного розвитку абсолютно відсутній: розвиток техніки – це становлення вищих можливостей буття через людський рід.

Завдання, яке ставить перед собою Гайдеггер, – дати техніці нетехнічне обґрунтування, виявити зв'язок технічного початку з буттям – справді глибоке і масштабне. Філософ подає багато глибоких характеристик історичних етапів функціонування і розвитку техніки у тісній взаємообумовленості з відношенням людини до буття, з життєвими цілями суспільства. В основі технічної діяльності Гайдеггер вбачає властиве людям прагнення до пізнання, до виявлення істини. Але, починаючи з Нового часу, це спрямоване на буття виявлення (істини) вперше набуває зовсім іншого характеру. З пошуку істини воно перетворюється на агресивно-примусове ставлення до природи, "жадання" її з усіма ресурсами, з енергією, з розрахунком наперед прибутку від заснованої на ній переробної індустрії і готового продукту. Таким є нинішнє ставлення людства до світу; такою є істина сьогоднішнього дня. Подібний світогляд неминуче став причиною того, що людина, не помічаючи цього, опинилася у порочному колі. Вважаючи, що уся природа у вигляді запасів повністю перебуває в її розпорядженні, людина опинилася в ситуації граничної небезпеки. Гайдеггер переконаний, що техніка на сучасному етапі набагато більше безпосередньо загрожує суті людини, ніж її існуванню. Його розуміння техніки відзначається історичністю, багатимірістю і тим, що можна назвати типово гайдеггерівською недомовленістю. Філософ уникає однозначних відповідей, відображаючи в художньо-метафоричному виразі амбівалентність самих проблем. Насамперед це стосується питання про "нейтральність" техніки, що взагалі можна назвати нервом всієї філософії техніки. На перший погляд, техніка як засіб, безумовно, нейтральна. Проте справедливим є зауваження одного з лідерів "нової хвилі" філософії техніки в Німеччині, Ф. Раппа у зв'язку з традиційною в цьому питанні позицією Ясперса. Техніка в собі у Ясперса, підкреслює він, ані благо, ані зло, вона нейтральна; та варто Ясперсу звернутися до історії, як виявляється, що техніка – це завжди погано. Має рацію і Г. Маркузе, який вважав, що під час розмови про техніку не можна абстрагуватися від її минулого, треба постійно мати на увазі історію, а саме те, що негативна сторона технічних відкриттів завжди реалізувалася.

Критику сучасного техніцизму здійснювали у 1930 – 1960-ті роки також провідні представники Франкфуртської школи соціальних досліджень. Це критика західного суспільства як політично та ідеологічно репресивного і його найважливішого організаційного принципу панування – "науково-технічної раціональності". З найбільшою силою ця теза прозвучала у роботах Р. Маркузе, що висунув ідею політичної інтенціональності західної техніки.

Представник "другого покоління" Франкфуртської школи Юрген Хабермас у роботах кінця 1960–1970-х рр. критикує багато положень Маркузе, зокрема ідею про можливість "альтернативної" науки і техніки. Виступаючи з тезою про стабілізацію капіталізму, Хабермас єдиною, дійсно кризовою, сферою сучасного західного суспільства оголошує соціокультурну сферу; криза виникла

внаслідок неправомірної експансії держави до незалежної, непідвладної їй сфери культурних традицій. Основний важіль антидемократизму сьогодення Хабермас убачає – на відміну від минулого етапу розвитку капіталізму – не в політичних і економічних інтересах монополій, а в тій політичній та ідеологічній силі, яку представляють сьогодні інституціоналізовані наука і техніка. Науково-технічний прогрес постав як автономний, такий, що легітимізує сам себе рух. Держава, спираючись на технократичну ідеологію, прагне будь-які проблеми подати як "технічні".

Хабермас вважає на розмежування технічного і практичного аспектів життєдіяльності суспільства життєво важливим для нормального функціонування соціокультурної сфери. Для цього він пропонує виділити в системі суспільства два рівні: 1) інституційну структуру суспільства і 2) підсистему цілераціональної дії. Техніка постає у Хабермаса пасивним матеріалом, інертною сукупністю могутніх засобів, що робить його позицію вразливою в очах опонентів (Н. Лумана, Х. Шельські, А. Гелена та ін.). Проте було б великою помилкою недооцінювати важливість виразно поставленої ним проблеми про специфічний характер інституціоналізації науково-технічного прогресу в сучасному суспільстві, про перетворення його на засіб підтримки та ідеологічного обґрунтування панування – причому апарат управління запозичує аргументацію у технократії, посиляючись на потреби самого науково-технічного прогресу.

Одним з опонентів Ю. Хабермаса є німецький соціолог технократичної орієнтації Хельмут Шельські, автор теорії розвитку держави в умовах науково-технічної цивілізації, численних досліджень із соціології праці, автоматизації, освіти, релігії, дозвілля тощо. Х. Шельські прагнув повернутися до усвідомлення людського змісту технічного прогресу. Людині, наполягав він, технічний світ зовсім не "протистоїть" як щось чуже, зовнішнє: вже дуже давно людина має справу виключно з власним творінням – світом вторинним, штучним. На відміну від панування над вже існуючим природним світом у минулому, вперше сфера панування створюється самим пануючим. Техніка – це сама людина, це її наука і праця. Людина вивільнилася з-під влади природних сил, щоб підпасти під примус закономірностей власного виробництва, необхідності, яку продукує сама людина.

Законом виробництва (тобто універсального, безперервного творіння неприродного світу), законом науково-технічної цивілізації є, підкреслює Х. Шельські, технічна ефективність. Вона не має нічого спільного з проголошуваним тим або іншим суспільством принципом економічної або соціальної корисності чи благополуччя. Подібні гасла слугують лише "ідейно-теоретичним маскуванням дійсної максими технічної цивілізації: найвищому ступеню технічної ефективності. Технологічний аргумент розчищає собі шлях у сучасному суспільстві, незважаючи ні на що. Усілякі ж світоглядні спекуляції при цьому грають лише роль додаткових мотивацій.

На основі розгляду зазначених концепцій техніки, що значною мірою вплинули на філософський дискурс ХХ ст., можна дійти таких висновків.

Проблема техніки сприймається як одна із найболючіших у сучасній філософії. В умовах науково-технічного прогресу технічний розвиток сприймається як щось фатальне, яке детермінує життя людей, оскільки значна частина населення залишається у невіданні щодо організаційних і технічних основ цих всеосяжних нововведень. Постійно постають проблеми соціально-правових відносин стосовно впровадження і використання інформаційно-комунікативних мереж. Очевидними є труднощі адаптації людини як біологічної істоти до нової технології. Важливо відзначити і те, що на новітній стадії свого розвитку техніка націлена не тільки на полегшення фізичної і інтелектуальної праці, але і претендує вже на виконання, – в масштабі усього суспільства – культурних, комунікативних і багатьох інших споконвічно людських функцій.